

Ivan Srša

Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb

6. 4. 2009.

Izvorni znanstveni rad / *Original scientific paper*

Kasnogotičke zidne slike u crkvi sv. Ivana u Ivaniću Miljanskom

Cljučne riječi: Ivanić Miljanski, crkva sv. Ivana, zidne slike, 15. stoljeće, grofovi Celjski

Key Words: Ivanić Miljanski, church of St. John, frescoes, 15th century, the counts of Cill

Zidne slike u crkvi sv. Ivana u Ivaniću Miljanskom, iako mjestimice i znatnije oštećene, očuvane su na južnom pročelju lađe, svetišnom svodu i svim nutarnjim zidovima, osim na zapadnome lađnom zidu koji je srušen tijekom izgradnje zvonika. Na svodu su zidne slike izvedene in secco, a na zidovima in fresco. Izvela ih je slikarska radionica koja je radila za grofove Celjske tijekom četrdesetih i pedesetih godina 15. stoljeća, pretežito na njihovim posjedima u Sloveniji. Zidne slike u Ivaniću Miljanskom datiraju se približno između 1447. i 1450, a njihov je donator najvjerojatnije grof Fridrik II Celjski, u čijem su posjedu bili tadašnje vrbovečko vlastelinstvo i župa sv. Katarine u Zagorskim selima s filijalnom kapelom sv. Ivana.

Najstarije dosad poznato spominjanje crkve sv. Ivana u Ivaniću Miljanskom zabilježeno je u kanonskoj vizitaciji iz godine 1639. Uz župnu crkvu sv. Katarine pod Velikim Taborom (*Ecclesia Parochialis S. Catherina sub Naghi Tabor fundata*), spomenuta je i njezina filijalna crkva posvećena sv. Ivanu Krstitelju (*habet Ecclesiam filialem S. Ioannis Baptistae*).¹ Pod istim se titularom spominje i 1687. godine, kad je vizitator naveo i ime mjesta u kojemu je ona podignuta (*Visitava est Capella S. Ioan. Bapt. in Ivanszka Goricza, alia mala Bira fundata*).² Dvije godine poslije u sklopu svoje dvanaeste knjige Johann Reichardt Valavator objavio je zemljovid Hrvatske s mjestom Goriza (Goritz), zabilježenim između Pregrade i Klanjca (*Klanetz*).³ Mjesto toga imena, kojega danas nema u sklopu Zagorsko-krapinske županije,⁴ moglo bi biti u vizitaciji spomenuta Ivanszka Goricza. Vizitacija iz godine 1687. spominje da je svetište crkve sv. Ivana bilo oslikano prizorima mučeništva sv. Ivana Krstitelja (*Per hanc capella depicta est in Sanctuario historia decolationis S. Ioannis*), a u lađi se vizitatora dojmila velika kompozicija Poklonstva kraljeva i Rođenja Kristova (*Regis et nati Salvatoris*). Zidne slike spominju se u još dvjema vizitacijama, 1691.⁵ i 1696. godine.⁶ Novi titular crkve, pola stoljeća nakon njezina prvog spominjanja, zabilježen je godine 1691. (*Visitavi Capellam Sancti Ioannis Apostoli et Evangelistae in Mala Bira fundata*).⁷

Konzervatorsko-restauratorskim istraživanjima u crkvi sv. Ivana u Ivaniću Miljanskom na nutarnjim zidovima i južnome pročelju lađe još su godine 1999. otkrivene dobro očuvane kasnogotičke zidne slike.⁸ Uz manja ili veća

oštećenja one prekrivaju sva svodna jedra i zidove u svetištu, trijumfalni luk i oba duža lađna zida (sjeverni i južni). Nema ih na kraćem zapadnom zidu lađe, srušenom u 19. stoljeću tijekom gradnje postojećeg zvonika.

O novootkrivenim je zidnim slikama u Ivaniću Miljanskom godine 2008. Mirjana Repanić Braun objavila sažeti prikaz u sklopu *Umjetničke topografije Hrvatske*, posvećene Krapinsko-zagorskoj županiji.⁹ (sl. 1)

Zidne slike i njihova ikonografija

Konzervatorsko-restauratorskim istraživanjima na zidovima crkve sv. Ivana utvrđena su dva srednjovjekovna sloja žbuke. Na nekoliko vidljivih fragmenata prvoga, vapnom obijeljenog sloja, naslikani su posvetni križevi. Nedugo nakon prvoga sloja nanesen je drugi, tanki sloj žbuke (*intonaco*), na kojemu su *in fresco* izvedene zidne slike. Za razliku od zidova, na svodu je primijenjena drukčija tehnika; ondje su oslici izvedeni *in secco* na gustom bijelom vapnenom premazu. Oslikavanje zidova započelo je u svetištu. Najprije je oslikan svod, a potom su s iste podnice skele izvedene scene u lunetama. Srednja od triju razina zidnih slika izvedena je na nižoj podnici, a donja se razina oslikavala s poda. Slikalo se u više faza, od nanošenja u širokim ploham osnovnoga bojenog tona (*in fresco*) na svježi *intonaco*, pojačavanja prethodnog polaganjem srednjega bojenoga sloja, do završnog isticanja svjetla i sjene (*in secco*). Na kraju se odjeća ukrašavala šablonama i tankim su kistom isticani pojedini detalji, primjerice na bradi, kosi i odjeći.

1. Ivanić Miljanski, crkva sv. Ivana, pogled na crkvu / Ivanić Miljanski, church of St. John, view (photo: I. Srša)

Svaka je scena ožbukana i oslikana kao cjelovita kompozicija u svojoj punoj veličini, osim velike kompozicije na sjevernome lađnom zidu (*Pohod i poklonstvo triju kraljeva*), koja je izvedena u približno dvanaestak dnevnic (*giornate*) nejednake veličine. Prije scena izvedene su široke obrubne trake ukrašene šablonom izvedenim ornamentima.¹⁰ Unutar tako zadanog okvira sloj svježeg *intonaca* nanosio se odjednom na cijelu kompoziciju.¹¹

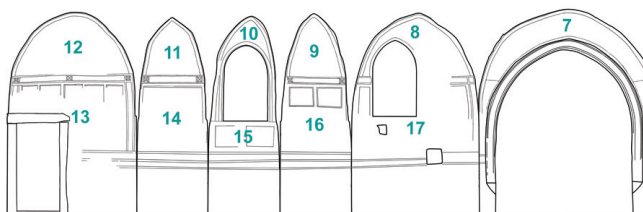
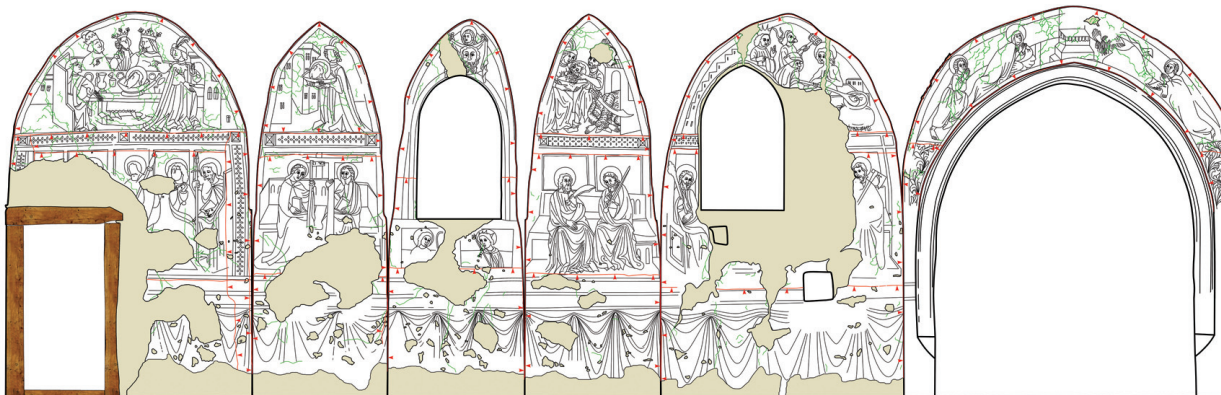
Svetište

Svod u svetištu podijeljen je na šest jedara. Tri uska u zaključku svetišta podjednake su veličine, dva nasuprotna (južni i sjeverni) jednake su veličine i šira su od onih u zaključku, a najšire je svodno jedro pred svetišnom stranom trijumfalnog luka. U njemu je naslikan *Krist u mandorli*, a u dvama bočnim jedrima *simboli evanđelista*. (sl. 2, crtež I) U trima su zaključnim jedrima anđeli s predmetima Kristove muke u rukama, koji sa scenom *Veronikinog rupca* u luneti nad istočnim prozorom simboliziraju *Arma Christi*. (sl. 3, crtež II)

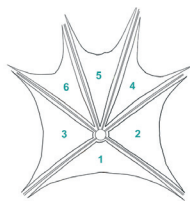
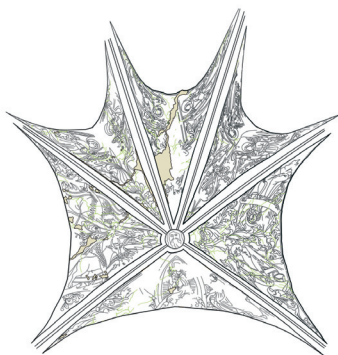
Slike na zidovima svetišta tvore tri razine: prva je razina neposredno pod svodom i čine ju oslici u pet luneta (*mučeništva sv. Ivana Krstitelja i sv. Ivana apostola i evanđelista, te Veronikin rubac*); na drugoj su, ispod luneta, apostoli i dvije mučenice (*sv. Katarina i sv. Uršula*); neposredno ispod

II Razvijene stranice zidova svetišta / Section of sanctuary walls

II. IVANIĆ MILJANSKI, KAPELA SV. IVANA KRSTITELJA
ZIDOV I SVETIŠTA
M.J. 1:30

- ZAPADNI ZID:
7. Prijestolje (Marija i Ivan Apostol i Evanđelista, Ivan Krstitelj i Ivan Damašćanski)
- JUŽNI ZID:
8. Mučeništvo sv. Ivana Apostola i Evanđelista (sv. Ivan pred Latinskim vratima)
17. Apostoli: sv. Juda Tadej, sv. Šimun (nedostaje) i sv. Matej Apostol i Evanđelista
- JUGO-ISTOČNI ZID:
9. Mučeništvo sv. Ivana Krstitelja (Glavosjek sv. Ivana Krstitelja)
16. Apostoli: sv. Bartolomej i sv. Pavao
- ISTOČNI ZID:
10. Veronikin rubac
15. Mučenice: sv. Katarina i sv. Uršula
- SJEVERO-ISTOČNI ZID:
11. Mučeništvo sv. Ivana Krstitelja (Saloma nosi glavu sv. Ivana Krstitelja)
14. Apostoli: sv. Jakov Mlađi i sv. Filip
- SJEVERNI ZID:
12. Mučeništvo sv. Ivana Krstitelja (Herodova gozba)
13. Apostoli: sv. Petar (nedostaje), sv. Andrija (nedostaje), sv. Jakov Stariji, sv. Ivan Apostol i Evanđelista, sv. Toma

I. IVANIĆ MILJANSKI, KAPELA SV. IVANA KRSTITELJA
SVOV SVETIŠTA
MJ. 1:30

ZAPADNO SVODNO POLJE:
1. Kralj na prijestolju
SJEVERNO SVODNO POLJE:
2. Sveti evanđelist: Matko i Luka
JUŽNO SVODNO POLJE:
3. Sveti evanđelist: Ivan i Matij
SJEVRO-SVODNO SVODNO POLJE:
4. Anna Christe
ISTOČNO SVODNO POLJE:
5. Anna Christe
SJEVRO-ISTOČNO SVODNO POLJE:
6. Anna Christe

I Svod u svetištu / Vault in the sanctuary

2. Ivanić Miljanski, crkva sv. Ivana svod u svetištu / Ivanić Miljanski, church of St. John, vault in the sanctuary (photo: Jovan Kliska)

4. Ivanić Miljanski, crkva sv. Ivana, unutarnja (svetišna) strana trijumfalnog luka / Ivanić Miljanski, church of St. John, triumphal arch facing the sanctuary (photo: Jovan Kliska)

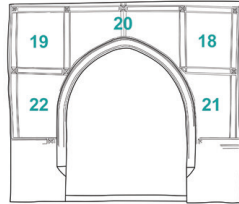
apostola slijedi široka dekorativna traka koja dijeli srednji od donjega dijela zidova s prepoznatljivim šablonskim ornamentalnim motivima koji se ponavljaju i u lađi. Podnožja zidova, u trećoj razini, oslikana su na uobičajen način, naboranom zavjesom.

U gornjem dijelu unutarnje strane trijumfalnog luka donji je dio scene *Krista na prijestolju*, koja se nastavlja sa svoda, a prikazuje prijestolje kraj kojega se s obiju njegovih strana klanjaju Marija i sv. Ivan Krstitelj, a ispod njih sv. Ivan apostol i evanđelist i, možda, sv. Ivan Damaščanski (?).¹² (sl. 4, crtež II)

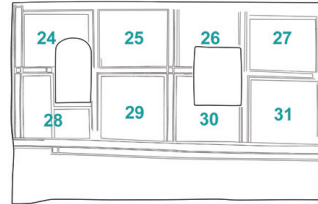
U južnoj luneti djelomice stradaloj ugradnjom većega prozora u sceni Sveti Ivan pred latinskim vratima¹³ naslikano je *mučeništvo sv. Ivana apostola i evanđelista*.¹⁴ (sl. 5, crtež II) U jugoistočnoj, sjeveroistočnoj i sjevernoj luneti tri su scene međusobno povezane, a prikazuju mučeništvo sv. Ivana Krstitelja. U jugoistočnoj je luneti: *Glavosjek sv. Ivana Krstitelja*¹⁵ (*Krvnik predaje Salomi glavu sv. Ivana Krstitelja*¹⁶) (sl. 6, crtež II), u sjeveroistočnoj *Saloma na pladnju nosi glavu sv. Ivana Krstitelja* (sl. 7, crtež II), a u sjevernoj je *Herodova gozba* (sl. 8, crtež II). *Scene mučeništva sv. Ivana Krstitelja* počinju na jugoistočnom zidu i završavaju na sjevernom zidu, redosljedom obratnim od kretanja Sunca. U scenama ispod njih redosljed apostola niže se suprotnim smjerom, od sjevera prema jugu.

III. IVANIĆ MILJANSKI, KAPELA SV. IVANA KRSTITELJA
ISTOČNI I JUŽNI ZID LAĐE
M.J. 1:30

ISTOČNI ZID (TRIJUMFALNI LUK):
18. Anđeo Gabrijel
19. Marija (Navještenje)
20. Žrtva Abelova i Kajinova
21. Sv. Leonard
22. Majka Milosrda

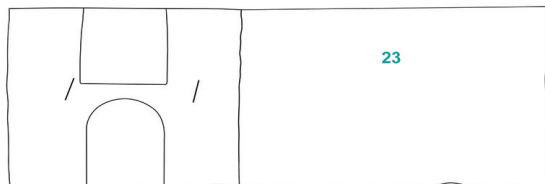
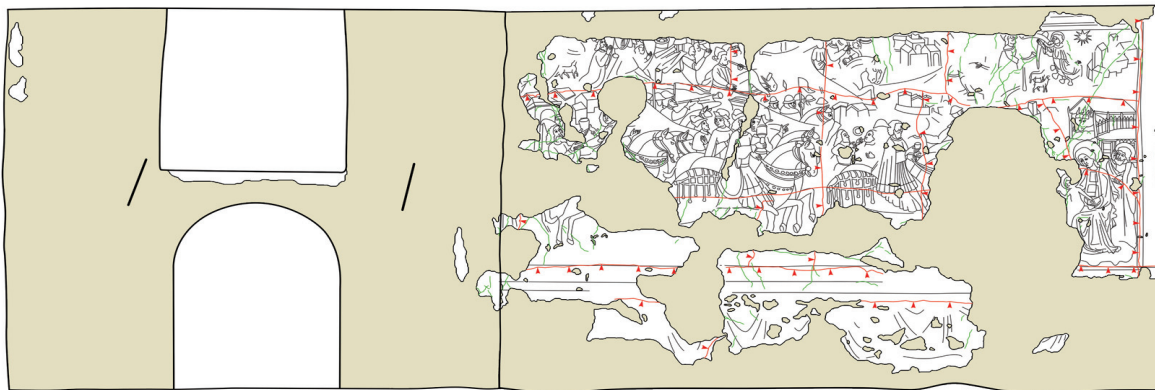

JUŽNI ZID:
24. Muka Kristova (Ulazak u Jeruzalem)
25. Muka Kristova (Posljednja večera)
26. Muka Kristova (Pranje nogu)
27. Muka Kristova (Judin poljubac)
28. Muka Kristova (Bičevanje Krista)
29. Muka Kristova (Krista okrunjuju trnovom krunom)
30. Muka Kristova (Raspeće)
31. Muka Kristova (Polaganje u grob)

III Trijumfalni luk i južni zid lađe / Triumphal arch and southern wall of the nave

IV Sjeverni i zapadni zid lađe / Northern and western wall of the nave

IV. IVANIĆ MILJANSKI, KAPELA SV. IVANA KRSTITELJA
ZAPADNI I SJEVERNI ZID LAĐE
M.J. 1:30

SJEVERNI ZID:
23. Pohod i poklonstvo triju kraljeva

3. Ivanić Miljanski, crkva sv. Ivana, istočni zid svetišta / Ivanić Miljanski, church of St. John, eastern wall of the sanctuary (photo: J. Kliska)

5. Ivanić Miljanski, crkva sv. Ivana, južni zid svetišta / Ivanić Miljanski, church of St. John, southern wall of the sanctuary (photo: J. Kliska)

Na sjevernom su zidu bili naslikani likovi petorice apostola, od kojih su dva uništena pri probijanju vrata između svetišta i sakristije, a ostalu se trojicu može prepoznati po atributima koje drže u rukama. Na spoju sjevernog i sjeveroistočnog zida je Toma, do njega stoji Ivan, a s Ivanove je desne strane očuvan gornji dio lika Jakova starijeg. Ostala su dvojica apostola bili Andrija i Petar. (sl. 8) Na sjeveroistočnom su zidu prikazana dvojica apostola; oni sjede na drvenoj klupi s naslonom, glavama okrenutima jedan drugomu: Jakov mlađi i Filip.¹⁷ (sl. 6) Ispod prozorske niše na istočnom zidu dvije su kraljevske svete: sv. Katarina¹⁸ i sv. Uršula.¹⁹ (sl. 3) Na jugoistočnom zidu relativno su dobro očuvana dva apostolska lika: Pavao²⁰ i Bartolomej²¹ (sl. 7), a na južnom su zidu Matej²² i Juda Tadej.²³ (sl. 5) Pri probijanju južnoga svetišnoga zida radi ugradnje većega prozora, uništen je Šimunov lik koji je bio naslikan između prozorske niše i apostola Mateja.

Započinjanje niza apostolskih likova Petrom i bratom mu Andrijom, te u nastavku Jakovom Zebedejevim (starijim) i bratom mu Ivanom, sukladan je njihovu redoslijedu izbora. Niz apostolskih likova koji potom slijedi od sjeveroistočnoga do južnoga zida grupiran je prema blagdanima

u kalendaru. Ta je pravilnost na prvi pogled narušena likom Tome na sjevernom zidu, između Ivana na sjevernom i Jakova mlađeg na sjeveroistočnom zidu. Uzrok njegovu prikazivanju na sjevernom zidu jest u tome što se još u 13. stoljeću Tomu slavilo u doba Adventa, između blagdana Andrije i Božića.²⁴ Prema svemu sudeći, kreator ikonografskog koncepta u Ivaniću Miljanskom vodio se ponajprije Zlatnom legendom. U skladu s tim osim Tome i ostali se apostoli na sjevernom zidu mogu smatrati zimskim apostolima. S desne je Tomine strane apostol Ivan,²⁵ a s Ivanove je desne strane ljetni apostol Jakov stariji, uz kojega se među čak tri datuma veže i zimski.²⁶ Od dvojice preostalih apostola s desne je strane Jakova starijeg najvjerojatnije bio Andrija, a s njegove desne strane Petar, koji je i predvodio ciklus s apostolskim likovima. Andrija kalendarski još pripada jesenskim svecima, no klimatski se početak Došašća smatra zimskim razdobljem; stoga je i on naslikan među zimskim apostolima.²⁷ Tomu treba dodati da je u 15. stoljeću početak Došašća triput padao na blagdan sv. Andrije (1438, 1449. i 1460.).²⁸ Apostol Petar pripada ljetnim svecima, a slavi se zajedno sa sv. Pavlom, međutim, u veljači je blagdan Katedra sv. Petra,²⁹ čime se i Petar pridružuje

6. Ivanić Miljanski, crkva sv. Ivana, jugoistočni zid svetišta / Ivanić Miljanski, church of St. John, southeastern wall of the sanctuary (photo: J. Kliska)

7. Ivanić Miljanski, crkva sv. Ivana, sjeveroistočni zid svetišta / Ivanić Miljanski, church of St. John, northeastern wall of the sanctuary (photo: J. Kliska)

8. Ivanić Miljanski, crkva sv. Ivana, sjeverni zid svetišta / Ivanić Miljanski, church of St. John, northern wall of the sanctuary (photo: J. Kliska)

zimskim apostolima. Iz navedenoga može se zaključiti da su apostoli na zidovima raspoređeni prema godišnjim dobima: petorica na sjevernom zidu zimski su apostoli, po dvojica na sjeveroistočnom i jugoistočnom proljetni i ljetni apostoli, a trojica na južnom zidu jesenski su apostoli. Prema načinu njihova grupiranja i rasporeda godišnjih doba, nizanje započinje zimom, nastavlja se proljećem i ljetom, a završava s jeseni.

Trijumfalni luk

Trijumfalni je luk oslikan na dvjema razinama, u srednjem je dijelu gornje razine *Žrtva Abelova i Kajinova*, a lijevo i desno od nje prizor je *Navještenja*. *Žrtva Abelova i Kajinova* prikazana je u vrhu trijumfalnoga luka, u sjevernom je dijelu *Žrtva Abelova*, a u južnome *Žrtva Kajinova*. S južne je strane te scene u zasebnom okviru lik arkandela Gabrijele, a sa sjeverne je Marija. Gabriel podignutom desnom rukom s ispruženim prstima naviješta Mariji, u lijevoj ruci drži natpis koji se povija iznad njegove glave.³⁰ Marija kleči s otvorenom knjigom na stalku pred sobom, a nad njezinom glavom lebdi golubica Duha Svetoga. (sl. 9, crtež III.)

Ispod Gabrijele naslikan je sv. Leonard, a na suprotnoj je strani prikazana Majka milosrđa. Budući da su ispod njih bile zidane menze, riječ je o dvjema srednjovjekovnim ol-

9. Ivanić Miljanski, crkva sv. Ivana, trijumfalni luk / Ivanić Miljanski, church of St. John, triumphal arch (photo: J. Kliska)

tarnim slikama. Premda je bio povijesna osoba, o sv. Leonardu se prije 11. stoljeća malo znalo, ne spominje ga se ni u literaturi niti su mu bile posvećivane crkve. Ističe se njegova velika suosjećajnost prema zatvorenicima, od kojih je mnoge preobratio na kršćanstvo.³¹ Podno svećevih nogu u crkvi u Ivaniću Miljanskom naslikan je zatočenik za kojega se opravdano može pretpostaviti da je riječ o donatoru.³² (sl. 9)

U srednjem je dijelu sjeverne strane trijumfalnog luka slika *Bogorodice zaštitnice*, tema koja se tijekom 14. i 15. stoljeća često pojavljuje u zidnom slikarstvu. Bogorodica objema rukama drži u naručju Dijete, a po jedan joj anđeo sa svake njezine strane, jednom rukom stavlja krunu na glavu, a drugom raskriljuje njezin plašt. (sl. 9)

Lađa

Dvama najvećim kršćanskim blagdanima Rođenju i Uskrsnuću Kristovom u lađi su bili posvećeni sjeverni, južni i zapadni zid. Na sjevernom je zidu najveći zimski blagdan *Rođenje Kristovo* naslikan zajedno s *Pohodom i poklonstvom triju kraljeva*, a na suprotnome, južnom zidu, prizori su iz *Muke Kristove*. *Uskrsnuće Kristovo*, prema svemu je sudeći, bilo na zapadnom zidu, na kojemu je, osim majušnih fragmenata oslik u cijelosti uništen.³³

Na sjevernome lađnom zidu sačuvana je, premda znatno oštećena, monumentalna kompozicija *Pohoda i poklonstva triju kraljeva* u kojoj su sažeti svi događaji vezani uz tu temu: od *Navještenja kraljevima* (u gornjem dijelu scene), *Kraljeva s Herodom*, *Putu triju kraljeva*, do njihova *Poklonstva*.³⁴ (sl. 10, crtež IV) Njihov je put obilježen manjim žanr-prizorima, poput prizora dvojice plemića s čuturicom³⁵ iza Baltazara na konju (sl. 11), dok su prizori u prednjemu planu ispod konjanika najvećim dijelom uništeni. Od zapadnog se zida prema trijumfalnom luku kreće povoraka kraljeva s njihovom dvorskom svitom i vojnicima, konjanicima i pješacima, prema Bogorodici s Djetecom u krilu i sv. Josipom, naslikanima neposredno do trijumfalnog luka.³⁶ (sl. 12, crtež IV) U gornjem dijelu, neposredno do zapadnoga zida navještenje je Kristova rođenja svakome od triju kraljeva posebno.³⁷ Ispod toga je prizora, pred jeruzalemskim gradskim vratima, naslikan na bijelomu konju mladoliki Gašpar koji se oprašta od Heroda. U lijevoj ruci drži kalež s mirtom,³⁸ a desnom se rukuje s Herodom.³⁹ Ispred Gašpara na smeđem je konju Baltazar, lijevom rukom drži uzde, a desnom ciborij s tamjanom.⁴⁰ Baltazar gleda u smjeru kamo mu rukom pokazuje dvoranin iz njegove pratnje, dvanaesterokrakoju zvijezdi koja na nebu sjaji iznad mjesta Kristova rođenja. Pred njime je na bijelome konju Melkior okružen svojom pratnjom. Li-

10. Ivanić Miljanski, crkva sv. Ivana, sjeverni zid lađe / Ivanić Miljanski, church of St. John, northern wall of the nave (photo: J. Kliska)

13. Ivanić Miljanski, crkva sv. Ivana, istočni dio južnoga zida lađe / Ivanić Miljanski, church of St. John, eastern part of the south wall in the nave (photo: J. Kliska)

14. Ivanić Miljanski, crkva sv. Ivana, zapadni dio južnoga zida lađe / Ivanić Miljanski, church of St. John, western part of the south wall of the nave (photo: J. Kliska)

12. Ivanić Miljanski, crkva sv. Ivana, detalj sl. 10 / Ivanić Miljanski, church of St. John, detail of a picture Nb10 (photo: J. Kliska)

15. Ivanić Miljanski, crkva sv. Ivana, južno pročelje lađe / Ivanić Miljanski, church of St. John, southern façade of the nave (photo: N. Orijaš)

jevom rukom drži konjske uzde, a u desnoj poklon koji bi trebao predočivati zlato,⁴¹ ali se ono zbog oštećenja oslika ne vidi. Između Baltazara i Melkiora povorka je vojnika s kopljima i trubačem.

Prizor *Kristova rođenja* smješten je u istočnom dijelu sjevernoga lađnoga zida, do spoja sa zidom trijumfnoga luka. (sl. 12) Događaj se zbiva pred štalicom (iznad Bogorodice, Djeteta i Josipa naslikani su vol i magarac), Bogorodica sjedi, odjevena u bijelo s krunom na glavi, pogled upire u Dijete na njezinim koljenima, iza naslona njezina stolca stoji Josip, lijevom rukom oslonjen na štap. Dijete u Bogorodičinu krilu, blago nagnuto prema naprijed, desnom rukom poseže prema daru, a lijevu ruku drži u maloj otvorenoj kutiji u Bogorodičinoj ruci. Djetetova nagnutost i posezanje desnom rukom upućuje na zaključak da su na mjestu oštećenja izvorno tri kralja Djetetu predavala darove. Prema Djetetovu pogledu, kraljevi su pred njime klečali, što je položaj koji se potkraj srednjega vijeka razumijevao kao izraz štovanja i klanjanja, običaj koji je preuzet od dvorskoga ceremonijala.⁴²

Prizori *Muke Kristove* počinju u gornjoj traci na južnome lađnom zidu, neposredno do spoja s trijumfnim lukom i kontinuirano teku do zapadnoga zida, potom se istim re-

dosljedom ponavljaju u donjoj traci. (sl. 13–14, crtež III) U gornjoj su traci scene: *Ulazak u Jeruzalem*, *Posljednja večera*, *Pranje nogu*, *Judin poljubac*, a u donjoj slijede: *Bičevanje Krista*, *Krista krune trnovom krunom*, *Raspeće* i *Poklanjanje u grob*. Ukupno je na južnome zidu lađe prikazano osam scena.⁴³

Scena Kristova ulaska u Jeruzalem oštećena je pokraj i iznad naknadno povećanoga prozora. Njegovim je povećanjem izgubljen prizor grada i gradskih vrata. Krist jaše na magarici, desnom rukom blagoslivlja, slijede ga apostoli, a Jeruzalem je u pozadini. Podno magaričinih nogu naslućuje se haljina koju je mnoštvo prostrlo pred Kristom.⁴⁴ Sa zapadne je strane prozorske niše *Posljednja večera*. Kompozicija prikazuje trenutak nakon što je Krist apostolima obznanio da će biti izdan i nakon što je njegov izdajnik stavio u usta zalogaj što mu ga je Krist dao.⁴⁵ Slijedi znatno oštećen prizor *Pranja nogu*, koji se uobičajeno prikazuje prije scene *Posljednje večere*,⁴⁶ a vodeći se Ivanovim evanđeljem, slikar ga je prikazao nakon nje.⁴⁷ Od cijelog su prizora vidljivi Krist koji kleči pred Petrom, apostoli iza Krista i gornji dio Petrove glave. Teško oštećenom scenom Judina poljupca neposredno do zapadnoga lađnog zida, završava niz slika u gornjoj traci, sačuvan je samo njezin desni dio

s apostolima u pozadini, a scena se prepoznaje po maču u Petrovoj ruci.⁴⁸

Prva od četiriju scena u srednjoj traci na južnome lađnom zidu, neposredno do trijumfalnoga luka, jest *Bičevanje Krista*,⁴⁹ ona je sažeta na Krista zavezana za stup s rukama na leđima i na dvojicu njegovih mučitelja. Scene *Bičevanja Krista* i *Krista krune trnovom krunom* povezuje manji žanr-prizor ispod prozorske niše, u kojemu muškarac povezuje snop šiblja.⁵⁰ U sceni *Krista krune trnovom krunom* Krist je prikazan u sredini kompozicije, na prijestolju, a sa svake su njegove strane po dvojica mučitelja, u prednjem planu dvojica kleče i rugaju mu se, iza druga dvojica stoje i dvama ukriženim štapovima na Kristovu glavu stavljaju trnovu krunu.⁵¹ Krist je odjeven u bijelu haljinu (evanđelja i Zlatna legenda navode da je bio zaogrnut grimiznom kabanicom).⁵² Scena *Raspeća* velikim je dijelom oštećena pri probijanju zapadnoga prozora na južnome lađnom zidu. Od koljena naviše stradali su gornji dijelovi Krista na križu i apostola Ivana s Kristove lijeve strane, a Marijin je lik, zdesna Kristu, tek neznatno oštećen.⁵³ Bogorodica je glavom blago okrenuta od križa, zamišljena je pogleda i bez izražene mimike lica. *Ciklus Kristove muke* na južnome zidu završava *Polaganjem u grob*. Scena je oštećena naknadnim probijanjem prozora i dijelom uz zapadni lađni zid. U njezinu očuvanom dijelu otvoreni je sarkofag i u njemu položeno Kristovo tijelo umotano u bijelo platno. Kraj Kristovih je nogu starac duge sijede kose, Josip iz Arimateje,⁵⁴ do njega je Marija, a iza njega mladoliki Ivan.⁵⁵ Iza Ivana proviruje još jedna glava.⁵⁶ Na izgubljenom dijelu scene kod Kristove je glave vjerojatno stajao Nikodem.⁵⁷

Na južnome lađnom pročelju, neposredno do prozora, ostaci su velike zidne slike s likom *sv. Kristofora*. Uobičajeno se na pročeljima crkava Kristofor slikava s djetetom Isusom na ramenu, u velikim dimenzijama, među ostalim, i zato da ga lakše mogu uočiti hodočasnici, ali i zato što se njegova veličina tumačila kao posljedica razumijevanja da se veliki mučenik odnosi na njegovu fizičku veličinu.⁵⁸ Od čitave freske koja je na pročelju crkve u Ivaniću Miljanskom zapremala cijelu visinu lađe sve do krova, sačuvan je samo gornji dio slike, s likom sv. Kristofora koji na svojem desnom ramenu drži Isusa, a lijevom se rukom upire u štap. Sliku je obrubljivala traka istoga ornamentalnoga motiva kao i na nutarnjim stranicama zidova. (sl. 15)

Pitanje autorstva

Komparativna analiza zidnih slika u crkvi sv. Ivana u Ivaniću Miljanskom sa zidnim slikama u nekoliko slovenskih crkava nagovijesta rješenje pitanja njihova autorstva. Riječ je o slikarskoj radionici koju slovenski autori vežu uz dvojicu slikara nazivajući ih po imenima mjesta u kojima su otkrivene njihove zidne slike. Prvoga zovu Mojster Srednje vasi pri Šenčurju, a drugoga Žirovneški mojster ili Majstor

16. Žirovnica (Moste), crkva sv. Martina, sjeverni zid svetišta / Žirovnica (Moste), church of St. Martin, northern wall of the sanctuary (photo: I. Srša)

17. Mošnje, crkva sv. Andreja, sjeverni zid svetišta / Mošnje, church of St. Andrew, northern wall of the sanctuary (photo by: I. Srša)

Mučenja apostola. Janez Höfler Žirovneškom mojstru pripisuju dosad poznate zidne slike u trima crkvama u dekaniji Radovljica u Gorenjskoj: crkvi sv. Tomaža (Rateče pri Planici),⁵⁹ crkvi sv. Martina (Moste, Žirovnica)⁶⁰ te u crkvi sv. Andreja (Mošnje),⁶¹ a u Štajerskoj u crkvi sv. Jakoba (Dobrina-Žusem) u dekaniji Šmarje pri Jelšah.⁶² U navedenim su crkvama svetišta najvećim dijelom oslikana prizorima apostolskih mučeništava, zbog čega se Žirovneški mojster još zove i Slikar apostolskih martirijev ili Mojster apostolskih mučeništava,⁶³ odnosno Majstor Mučenja apostola.⁶⁴ Prije Höflera o tim su zidnim slikama pisali Francè Stele⁶⁵ i Emilijan Cevc.⁶⁶ Stele je djela Žirovneškoga mojstra pripisao radionici koja je djelovala pod koruškim i južnotirolskim utjecajem, datirajući ih u tridesete godine 15. stoljeća,⁶⁷ a djelo Mojstra Srednje vasi pri Šenčurju pripisuje koruškom slikaru datirajući *Pohod i poklonstvo triju kraljeva* u crkvi sv. Radegunde oko 1440. godine.⁶⁸ Koruškomu slikarskom krugu zidne slike u crkvi sv. Radegunde pripisuje i Emilijan Cevc, a one u crkvi sv. Tomaža, sv. Martina i sv. Andreja

20. Dobrina (Žusem), crkva sv. Jakoba, svod u svetištu / Dobrina (Žusem), church of St. Jacob, vault in the sanctuary (photo: I. Srša)

18. Žirovnica (Moste), crkva sv. Martina, svod u svetištu / Žirovnica (Moste), church of St. Martin, vault in the sanctuary (photo: I. Srša)

19. Rateče pri Planici, crkva sv. Tomaža, svod u svetištu / Rateče near Planica, church of St. Tomaž, vault in the sanctuary (photo: I. Srša)

pripisuje Majstoru Mučenja apostola.⁶⁹ Höfler navodi da je Žirovneški mojster bio učenik i suradnik Mojstra Srednje vasi pri Šenčurju, ali da je od njega snažniji i ekspresivniji.⁷⁰

Crkve koje je oslikala radionica Žirovneškoga mojstra označuje isti ikonografski koncept u njihovu svetištu, koji se najvećim dijelom oslanja na prikaze apostolskih mučeništava, a uporaba istih predložaka s manjim izmjenama temeljno je obilježje te radionice. (sl. 16–17) Znatnije izmjene u njezinu radu zamjetljive su tek kad se mijenjao zadani okvir slike, kad je umjesto u četvrtasti okvir scena smještena u lunetu (*Mučeništvo sv. Petra* u crkvi sv. Andreja). Druga značajna karakteristika radionice u kojoj je djelovao Žirovneški mojster uporaba je dviju različitih tehnologija u slikanju na zidovima i na svodovima. Na zidovima se slikalo *in fresco* na svježem *intonacu*, a na svodu *in secco* na vapnenom naliču. Tim su načinom oslikani svi svodovi triju od četiri navedenih slovenskih crkava (u crkvi sv. Andreja izvorni svod nije sačuvan), a jednako je i na svodu u

crkvi sv. Ivana u Ivaniću Miljanskom. (sl. 2, 18–20) Treća izrazitija značajka te radionice jest uporaba istih šablon-skih uzoraka za ornamentalne trake kojima su uokvirene pojedine scene, kakvi su primijenjeni i u crkvi sv. Ivana. (sl. 21–22) Njima treba dodati i uporabu gotovih predložaka s nekoliko tipiziranih likova koji su varirani neznatnim izmjenama, okretanjem njihovih tijela ulijevo ili udesno. Tako su u crkvi sv. Ivana trostrukim variranjem četiri tipološki različita lika naslikani svi apostoli; primjerice, varirajući jedan lik, naslikani su Toma, Filip i Juda Tadej (sl. 23–25), a varirajući drugi naslikani su Jakov stariji, Matej i Pavao, itd. (Radi lakše su usporedbe svi likovi okrenuti na istu stranu. (sl. 27–28). Pavao je u lađi poslužio i za definiranje Kristova lika u sceni *Krista krune trnovom krunom*.

Osim spomenutih značajki brojni su drugi slikarski detalji koji zidne slike u crkvi sv. Ivana povezuju s tom radionicom u kojoj je djelovao Žirovneški mojster. Primjerice, crvene monokromne pozadine iza pojedinih scena, poput onih iza Salome u dvjema lunetama u svetištu crkve sv. Iva-

21. Ivanič Miljanski, crkva sv. Ivana, sjeverni zid lađe (detalj) / Ivanič Miljanski, church of St. John, northern wall of the nave, detail

22. Rateče pri Planici, crkva sv. Tomaža, spoj sjevernog i sjeveroistočnog zida svetišta / Rateče near Planica, church of St. Tomaž, joint of the north and northeastern wall in the sanctuary (photo: I. Srša)

na ili u scenama iz *Muke Kristove* i drugdje, srodne su scenama mučeništava apostola u svetištu crkve sv. Tomaža. (sl. 21–22) U pravilu, scene slijede ritam naizmjeničnog pojavljivanja crveno bojenih ploha i prizora s pozadinom svijetlo modre boje, kako u crkvi sv. Tomaža, tako i u crkvi sv. Ivana, u kojoj je izrazitije uočljiv u svetištu (na lunetama i na zidnim plohama ispod njih), na trijumfalnom luku (crvena i crna pozadina u sceni *Žrtva Abelova i Kajinova* i crveno bojena pozadina iza sv. Leonarda). Na južnome lađnom zidu u crkvi sv. Ivana od ukupno osam prizora četiri su crvene pozadine, ali nepravilnijeg ritma (*Ulazak u Jeruzalem*, *Judin poljubac*, *Krista krune trnovom krunom* i *Polaganje u grob*, te manji žanr-prizor pod prozorom).

Ime Žirovneški mojster slikaru su nadjenuli slovenski autori nakon otkrića zidnih slika u Žirovnici (Moste) 1902. godine.⁷¹ Na osnovi njih poslije su i sve novootkrivene, a s njima srodne zidne slike, pripisane istom autoru (u crkvi sv. Tomaža otkrivene su 1939,⁷² a istraživanja su dopunjena 1972–1977,⁷³ u crkvi sv. Andreja godine 1990,⁷⁴ a one u Dobrini na Žusmu spominju se prvi put 1995. i potom 2004. godine).⁷⁵ U svim navedenim slovenskim crkvama Žirovneški mojster oslikao je svetišta i trijumfalne lukove, a lađe su neoslikane.

Prema Janezu Höfleru, Žirovneški mojster bio je učenik i

suradnik Mojstra Srednje vasi pri Šenčurju, koji je između 1440. i 1445. godine oslikao tamošnju crkvu sv. Radegunde.⁷⁶ U toj su crkvi sačuvani prizori iz ciklusa *Muke Kristove* i fragmentarno velika kompozicija s prikazom *Pohoda i poklonstva triju kraljeva*. Ta se kompozicija izravno oslanja na onu iz St. Gandolfa, koju je oko 1440. oslikala radionica u Villachu (*Werkstatt aus Villach*), a najpoznatiji joj je predstavnik bio Friedrich von Villach.⁷⁷ Scena *Pohoda i poklonstva triju kraljeva* u Ivaniču Miljanskom srodna je kompoziciji u Srednjoj vasi kod Šenčurja, u kojoj se prvi put pojavljuju sva tri kralja u pohodu, uz napomenu da se »mladi kralj (na levi) še rokuje s Herodom«. ⁷⁸ U Ivaniču Miljanskom vidljivo je variranje istog predloška za slikanje konja. (sl. 29 i 32)

Janez Höfler kao moguće predloške za Žirovneškoga mojstra spominje drvoreze nastale u nekoj radionici u Baselu, a raširene u srednjoj Europi u drugoj polovini 15. stoljeća.⁷⁹ No, za tako veliku kompoziciju kao predložak je morao poslužiti već gotovi pripremni crtež na kartonu,⁸⁰ jednake veličine kao i buduća freska, prije negoli drvorez⁸¹ ograničene veličine. Najstariji sačuvani europski drvorez, onaj s Kristoforovim likom, datira se u 1423. godinu⁸², a od njega je malo mlađi sačuvani karton za fresku Paola Uccella iz 1436. (spomenik Johnu Hawkwoodu u Firenci).⁸³

Kompozicija *Pohoda i poklonstva triju kraljeva* u St. Gandolfu nastala je oko godine 1440. i ona je mogla poslužiti kao predložak kasnije nastalim freskama u Srednjoj vasi pri Šenčurju i u Ivaniću Miljanskom. Budući da je radionica u Villachu (*Werkstatt aus Villach*) u prvoj polovini 15. stoljeća bila poznata fresko-slikarska radionica, čini se vjerojatnijim da je sama izrađivala predloške (pripreme crteže) potrebne za rad na svojim radilištima, služeći se pritom kartonima prije negoli otisnutim drvorezima. No, to ne isključuje mogućnost da je za izradu predloška na kartonu kao skica poslužio drvorez, ili, još i prije minijatura iz nekog manuskripta.⁸⁴ Na takvu mogućnost upozoravaju napose modni detalji koji se mogu uočiti na freskama u St. Gandolfu, Srednjoj vasi pri Šenčurju i u Ivaniću Miljanskom. Riječ je o modi koja je iz Francuske doprla na dvorove Habsburgovaca i Celjskih. Primjerice, u Francuskoj, još potkraj 14. stoljeća⁸⁵ i prvim desetljećima 15. stoljeća, u ženskoj je modi bila krznena kapa s visoko podignutim perom.⁸⁶ Isti se detalj uočava i na crtežu izrađenom na pergameni oko 1440. godine, s likom mladića u pratnji kraljice Barbare Celjske dok je s mužem, kraljem Sigismundom, bila na koncilu u Konstanzi (1414–1415.).⁸⁷ Oko 1440. godine nastala je i zidna slika u St. Gandolfu, a nakon nje slični su detalji slikani i na freskama u Srednjoj vasi pri Šenčurju (između 1440. i 1445.) i u Ivaniću Miljanskom. Na trima lunetama u crkvi sv. Ivana kapu obrubljenom krznenom i visoko podignutim perom nosi Saloma u prizorima mučeništva sv. Ivana Krstitelja.

Do približno 1440. godine u *Villacher Werkstattu* za izradbu kartona služili su stariji predlošci, i to prije minijature⁸⁸ negoli otisci s drvoreza. Predloške je radionica u Villachu postupno definirala između 1420. i 1440. godine,

23. Ivanić Miljanski, crkva sv. Ivana, sjeverni zid svetišta (detalj) / Ivanić Miljanski, church of St. John, northern wall of the sanctuary, detail (photo: J. Kliska)

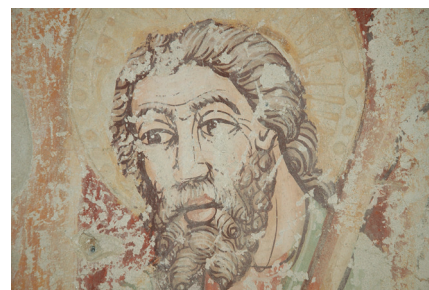
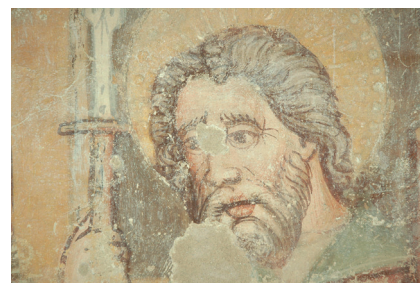
24. Ivanić Miljanski, crkva sv. Ivana, sjeveroistočni zid svetišta (detalj) / Ivanić Miljanski, church of St. John, northeastern wall of the sanctuary, detail (photo: J. Kliska)

25. Ivanić Miljanski, crkva sv. Ivana, južni zid svetišta (detalj) / Ivanić Miljanski, church of St. John, southern wall of the sanctuary, detail (photo: J. Kliska)

26. Dobrina (Žusem), crkva sv. Jakoba, južni zid svetišta (detalj) / Dobrina (Žusem), church of St. Jacob, southern wall of the sanctuary (detail)

27. Ivanić Miljanski, crkva sv. Ivana, jugoistočni zid svetišta (detalj) / Ivanić Miljanski, church of St. John, southeastern wall of the sanctuary (detail)

28. Ivanić Miljanski, crkva sv. Ivana, sjeverni zid svetišta (detalj) / Ivanić Miljanski, church of St. John, northern wall of the sanctuary (detail)

29. Srednja vas pri Šenčurju, crkva sv. Radegunde, zapadni zid lađe (detalj) / Srednja vas near Šenčurju, church of the St. Radegunde, western wall of the nave (detail)

30. Ivanič Miljanski, crkva sv. Ivana, sjeverni zid lađe (detalj) / Ivanič Miljanski, church of the St. John, northern wall of the nave (detail)

nakon čega su ih pojedini slikari rabili s manjim ili većim izmjenama. Ta radionica u prvoj polovini 15. stoljeća nije bila samo cijenjena i priznata,⁸⁹ nego su u njoj prema svemu sudeći naukovali mnogi slikari koji su, napustivši je, poslije radili na habsburškim posjedima i onima knezova Celjskih. Četrdesetih godina 15. stoljeća u Gorenjskoj su započeli raditi Mojster Srednje vasi pri Šenčurju, Žirovneški mojster i slikar iz crkve sv. Janeza Krstnika u Šentjanžu nad Dravčami (oko 1445.). Primjerice, velika kompozicija *Pohoda i poklonstva triju kraljeva*, oblikovana u *Villacher Werkstatt* (St. Gandolf) više-manje sačuvana je u crkvama sv. Radegunde u Srednjoj vasi pri Šenčurju (1440–1445.), crkvi sv. Ivana u Ivaniču Miljanskom, crkvi sv. Janeza Krstnika u Šentjažu nad Dravčami (oko 1445.)⁹⁰ i crkvi sv. Jakoba u Mačama nad Preddvorom (1467.).⁹¹

Mojstra Srednje vasi pri Šenčurju i Žirovneškog mojstra prema svemu sudeći angažirali su grofovi Celjski na svojim posjedima u Gorenjskoj i Štajerskoj. Obojica su rabila iste predloške kako za složene kompozicije (Pohod i poklonstvo triju kraljeva i scene iz Muke Kristove), tako i za dekorativne razdjelne i rubne trake među pojedinim scenama i razinama. Njihovi su likovi tipološki srodni, što upućuje na zaključak da se njihova slikarska radionica vjerojatno pomagala gotovim kartonima, koji su im nedvojbeno olakšavali i ubrzavali rad.

Pitanje datacije i pokroviteljstvo grofa Fridrika II Celjskog

Uzimajući u obzir činjenicu da je radionica Mojstra Srednje vasi pri Šenčurju, osim *Pohoda i poklonstva triju kraljeva* u crkvi sv. Radegunde također slikala i prizore iz ciklusa *Kristove muke*, a da u slovenskim crkvama koje se pripisuju radionici Žirovneškoga mojstra nema tih scena, moglo bi se zaključiti da je crkvu sv. Ivana u Ivaniču Miljanskom oslikala još u doba njihova zajedničkog rada radionica koja je radila za Celjske grofove. Tomu u prilog treba istaknuti i još ustaljeni način prikazivanja niza apostola na zidovima svetišta u Ivaniču Miljanskom, doduše, ne u stojećem, nego u sjedećem položaju, suprotno velikim kompozicijama s prikazom apostolskih muka koje je radionica s Žirovneškim mojstrom slikala u svetištima crkava bez sudjelovanje Mojstra Srednje vasi pri Šenčurju. U crkvi sv. Ivana također nema ni traka s tekstem uz pojedine scene, kao što ih nije rabila ni radionica Mojstra Srednje vasi pri Šenčurju u scenama *Muke Kristove*, za razliku od radionice Žirovneškoga mojstra kod koje su evidentne u svim crkvama koje je ta radionica oslikala prizorima apostolskih mučeništava. Na svetišnim zidovima u crkvi sv. Ivana u Ivaniču Miljanskom za tako velike kompozicije nije bilo mjesta no, ta je crkva i jedina među spomenutima koja je bila čitava oslikana, možda zahvaljujući i svojim skromnim dimenzijama, i jedina je kapela među župnim crkvama.

31. Ivanić Miljanski, crkva sv. Ivana, sjeverni zid lađe (detalj)
/ Ivanić Miljanski, church of the St. John, northern wall of the
nave (detail)

32. Ivanić Miljanski, crkva sv. Ivana, sjeverni zid lađe (detalj) /
Ivanić Miljanski, church of the St. John, northern wall of the nave
(detail)

Janez Höfler rad Majstora Srednje vasi pri Šenčurju datira u razdoblje između 1440. i 1445. godine, a samostalni rad Žirovneškoga mojstra u crkvama u Gorenjskoj datira u između 1450. i 1455. godine.⁹² S obzirom na prethodno navedeno, zidne slike u crkvi sv. Ivana u Ivaniću Miljanskom još pripadaju vremenu njihova zajedničkog rada i najprije ih se može datirati u vrijeme potkraj četrdesetih godina 15. stoljeća.

Godine 1418. (1420.) Celjski grofovi naslijedili su ostavštinu ortenburških grofova, među kojom i mjesto Villach, koji je u njihovim rukama bio od 1420. do 1436. godine. Potkraj 1435. umro je grof Herman II Celjski, a već je iduće godine car Sigismund (30. studenoga 1436.) Fridrika II i njegova sina Ulrika II uzdigao na čast državnih knezova Svetog Rimskog Carstva (Rimsko-Njemačkoga Carstva). Hermanovom smrću golemi su posjedi podijeljeni između Fridrika II i njegova sina Ulrika II. Godine 1443. od zagorskih posjeda Ulrik II je posjedovao Kamenicu, Vinicu i Varaždin, a svi ostali, među kojima i Vrbovečko vlastelinstvo u sklopu kojega je bila i župa sv. Katarine s filijalnom kapelom sv. Ivana, bili su u rukama njegova oca Fridrika II.⁹³

Sačuvani podaci o donatorstvu grofa Fridrika II crkvama i samostanima svjedoče o tome da je ono bilo intenzivnije u razdoblju nakon rata grofova Celjskih s Habsburgovcima (poslije 1443.) i sve do njegove smrti (1454.). Žičku kartuziju darivao je u razdoblju između 1444. i 1451.,⁹⁴ u

Štrigovi je dao sagraditi (ili obnoviti) crkvu sv. Jeronima (1447.),⁹⁵ dominikanski je samostan u Novom Kloštru utemeljio 1449,⁹⁶ kartuziju u Jurkloštru darivao je 1449, 1452. i 1453,⁹⁷ a kapelu u Lovrečanu 1451. godine.⁹⁸

Dana 15. studenoga 1447. papa Nikola V (1447–1455.) pozakonio⁹⁹ je izvanbračnog sina Ivana (Johannes de Cilia) grofa Fridrika II Celjskoga.¹⁰⁰ Tomu je zasigurno pridonijela i donacija crkvi sv. Jeronima u Štrigovi, koju je iste godine Fridrik II dao graditi (ili obnoviti?), o čemu svjedoči papina bula izdana pet dana prije Ivanova pozakonjenja.¹⁰¹ Stoga nije isključeno da je pozakonjenje sina bio neposredni povod Fridriku da započne i gradnju crkve sv. Ivana u Ivaniću Miljanskom, na što upućuju i podudarnost datuma spomenute povelje i vrijeme zajedničkog rada slikara Mojstra Srednje vasi pri Šenčurju i Žirovneškoga mojstra.

S obzirom na dimenzije, crkva sv. Ivana u Ivaniću Miljanskom je najvjerojatnije dovršena, ožbukana, obijeljena i posvećena još u istoj godini.¹⁰² Njezino je oslikavanje izvedeno nedugo nakon gradnje, vrlo vjerojatno već iduće godine, na što bi mogao upućivati i početak Došašća koje je godine 1449. započelo blagdanom apostola Andrije (30. 11.),¹⁰³ s kojim, naslikanim do apostola Petra, na sjevernom svetišnom zidu započinje apostolski ciklus. Tim je datumom započela i nova crkvena (liturgijska) godina, jubilarna 1450. godina.¹⁰⁴

Napomena:

Svi crteži potječu iz planoteke Odjela za zidno slikarstvo i mozaik Hrvatskog restauratorskog zavoda (autorica: Ramona Mavar) / Note: all drawings belong to the Department of Wall Painting and Mosaics of the Croatian Conservation Institute (author: Ramona Mavar).

Sve fotografije potječu iz fototeke Hrvatskog restauratorskog zavoda (Odjel za zidno slikarstvo i mozaik) / Note: all drawings belong to the Department of Wall Painting and Mosaics of the Croatian Conservation Institute

BILJEŠKE

1 Kaptolski arhiv u Zagrebu (dalje: KAZ), protokol br. 4/IV, 178–179.

2 KAZ, protokol br. 153/II, 20.

3 MIRKO RUPEL, *Valvasorjevo berilo*, Ljubljana, 1969. Prilog VIII: Zemljovid Hrvatske. – Dvanaesta knjiga (*Turški in kršćanski obmejni kraji pri Kranjski*) Valvasorove Slave vojvodine Kranjske posvećena je Hrvatskoj, njezinim slavnim osobama, gradovima i događajima.

4 PETAR ŠIMUNOVIĆ, *Hrvatska u prezimenima*, Zagreb, 2008, 298.

5 KAZ (bilj. 3), 65 v.

6 KAZ, protokol 154/III, 65.

7 KAZ (bilj. 3), 65 v.

8 Konzervatorsko-restauratorske radove na zidnim slikama vodi Odjel za zidno slikarstvo i mozaik Hrvatskog restauratorskog zavoda. Preliminarna su istraživanja obavljena 1999. godine, a radovi na zidnim slikama započeli su i kontinuirano traju od godine 2001. Godine 2008. dovršena su sva istraživanja i zidne su slike preventivno konzervirane. Radovi su u tijeku.

9 MIRJANA REPANIĆ BRAUN, *Ivanić Miljanski, Kapela sv. Ivana apostola i evanđelista (Zidne slike)*, u: *Umjetnička topografija Hrvatske, Krapinsko-zagorska županija*, Zagreb, 2008, 680–684.

10 Izradbu ornamenata (ornamentalnih traka) kao prvi čin izvedbe oslika *in fresco*, navodi u LXVII. poglavlju svoje knjige CENNINO CENNINI, *Knjiga o umjetnosti (Il libro dell'arte)*, Zagreb, 2007, 70. i bilj. 108.

11 Konzervatorsko-restauratorskim istraživanjima utvrđeno je osamdesetak dnevnica (*giornate*), a s onima trajno izgubljenima (na oštećenim mjestima na zidovima i na zapadnome lađnom zidu), te onima na južnom pročelju lađe, ukupno je moglo biti do stotinu dnevnica (*giornate*). Broj radnih dana ovisio je o slikarevoj i vještini njegovih pomagača, njihovu broju i kvalitetno organiziranom poslu.

12 a) *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva* (dalje: *Leksikon*), Zagreb, 1979, 615. – Popularnost toga sveca na srednjovjekovnom Zapadu vrlo vjerojatno treba vezati uz roman koji mu se pripisivao (*Barlaam et Josaphat*). Taj je roman na latinski preveden u 11. stoljeću, a u 13. stoljeću uvršten je u *Gesta Romanorum* i *Zlatnu legendu*. – b) JACOBUS DE VORAGINE, *The Golden Legend*, II, New Jersey, 1993, 355–366.

13 JACOBUS DE VORAGINE, *The Golden Legend*, I, New Jersey, 1993, 284–285.

14 U srednjovjekovlju se ono obilježavalo 6. svibnja. Vidi: *Medieval Calendar*, <http://www.themcs.org/calendar.htm>

15 JACOBUS DE VORAGINE (bilj. 12, b), 132–140.

16 *Novi zavjet*, Evanđelje po Mateju, 14, 10–11: »I posla ljude te Ivanu odsjeku glavu u tamnici. I donesoše njegovu glavu na pladnju i dadoše djevojci, a ona je dade majci.« – JACOBUS DE VORAGINE (bilj. 12, b), str. 125–126.

17 JACOBUS DE VORAGINE (bilj. 13), 267–277 (Blagdan apostola Jakova ml. i Filipa je 3. svibnja.).

18 JACOBUS DE VORAGINE (bilj. 12, b), 334–341 (Blagdan sv. Katarine je 25. studenoga.).

19 JACOBUS DE VORAGINE (bilj. 12, b), 256–260 (Blagdan sv. Uršule je 21. listopada: Jedanaest tisuća djevica).

20 JACOBUS DE VORAGINE (bilj. 13.), 350–364 (Blagdan apostola Pavla je 29. lipnja.).

21 JACOBUS DE VORAGINE (bilj. 12, b), 109–116 (Blagdan apostola Bartolomeja je 24. kolovoza.).

22 JACOBUS DE VORAGINE (bilj. 12, b), 183–188 (Blagdan apostola Mateja je 21. rujna.).

23 JACOBUS DE VORAGINE (bilj. 12, b), 260–265 (Blagdan apostola Jude Tadeja i Šimuna je 28. listopada.).

24 JACOBUS DE VORAGINE (bilj. 13), 29–35. (Blagdan apostola Andrije je 30. studenoga, a Tome je bio 21. prosinca.) – Novi je datum (3. srpnja) odabran ili prema datumu prijenosa njegovih relikvija s Istoka (Indija) u Edessu (Mezopotamija) 233. godine, ili prema datumu prispjeća svečevih kostiju u Ortonu (Italija) godine 1258. Taj je datum blizak datumu dovršetka Zlatne legende (oko 1260.), što znači da je do premještanja datuma došlo između godine 1260. i kraja 13. stoljeća, jer kalendar iz 14. stoljeća već bilježi novi datum blagdana apostola Tome. Vidi: *Medieval Calendar*: <http://www.themcs.org/calendar.htm>

25 JACOBUS DE VORAGINE (bilj. 13), 50–55 (Blagdan apostola Ivana je 27. prosinca.).

26 JACOBUS DE VORAGINE (bilj. 12, b), 5. – Prvi se datum odnosi na njegov glavosijek (25. ožujka) i poklapa se s blagdanom Navještenja, drugi se veže uz datum prijenosa njegovih kostiju u Campostellu (25. srpnja), a treći uz dan njegova pokopa u Campostelli (30. prosinca.).

27 JACOBUS DE VORAGINE (bilj. 13), 13–21.

28 ADRIANO CAPPELLI, *Cronologia, Cronographia e Calendario perpetuo*, Milano, 2002, 80–81.

29 JACOBUS DE VORAGINE (bilj. 13), 162–166 (Blagdan Katedre sv. Petra je 22. veljače.).

30 Natpis nije cjelovit i glasi: ave . maria . plena . dominu . tecum . benedicta . in . mulieribus (Puni natpis glasio bi: Ave Maria, gratia plena Dominus tecum Benedicta tu in mulieribus et benedictus fructus ventris tui Iesus). Blagdan Navještenja slavi se 25. ožujka, isti se datum smatra i povijesnim datumom Kristova Raspeća. J. FRANK HENDERSON, »*Historical Dates in Medieval Liturgical Calendars*, 2004. Vidi: www.jfrankhenderson.com

31 JACOBUS DE VORAGINE (bilj. 12, b), 243–246. – Prema Zlatnoj legendi blagdan sv. Leonarda isprva se slavio između blagdana sv. Callistusa (14. listopada) i blagdana sv. Luke (18. listopada), ali je potkraj 13. stoljeća premješten na dan njegove smrti na 6. studenoga. – Kult sv. Leonarda počeo se širiti tijekom križarskih ratova, i to najprije francuskim područjem. Tomu je, čini se, pridonijelo utamničenje i oslobođanje Bohemonda I (1058–1111.) iz zatvora u Danishmendu (princ od Taranta i Antiohije, plemić podrijetlom iz Kalabrije i jedan od vođa u Prvom križarskom ratu). Njega je 1100. zarobio Emir Gazi Gümüşhtigin, a oslobođen je tek godine 1103. zahvaljujući diplomaciji nadahnutoj Leonardom iz Noblacka. Nakon oslobođanja Bohemond

je posjećivao i u znak zahvalnosti za svoje oslobađanje darivao opatiju u Noblacu. Njegov su primjer poslije mnogi slijedili, a Noblack je postao hodočasničkom postajom na putu za Santiago de Compostella.

32 Grof Fridrik II Celjski, koji je, prema svemu sudeći, bio donator oslikavanja i gradnje crkve dvaput je bio zatočen. Prvi ga je put utamničio vlastiti otac, grof Herman II Celjski, a drugi put vladar Ferrare, Nicolo III d'Este, na Fridrikovu povratku s hodočašća u Rim. a) NADA KLAJČ, *Zadnji knezi Celjski v deželah Sv. Krone*, Celje, 1982, 56–57. – b) THERESE MEYER, *Ein Geschlecht streb nach Macht, Die Grafen von Cilli 1341-1456*, u: *Ausstellungskatalog, 800 Jahre Spittal 1191-1991*, Spittal an der Drau, 102.

33 Ciklus slika s prizorima *Muke Kristove* završava *Polaganjem u grob* i valja pretpostaviti da je na zapadnome lađnom zidu među ostalima bila i scena *Uskrsnuća Kristova*.

34 JACOBUS DE VORAGINE (bilj. 12), 78–84.

35 Lice plemića s rukom na dršku mača, nasuprot plemiću s čuturicom, slični liku donatora podno nogu sv. Leonarda.

36 O tome da su tri kralja s velikim mnoštvom i svitom plemića došla pred kolibu u kojoj je Isus rođen, piše Pseudo-Bonaventura u *Meditacijama*. Vidi: GERTRUD SCHILLER, *Iconography of Christian Art*, I, London, 1971, 111.

37 JACOBUS DE VORAGINE (bilj. 13), 80.

38 JACOBUS DE VORAGINE (bilj. 13), 83.

39 JACOBUS DE VORAGINE (bilj. 13), 81.

40 JACOBUS DE VORAGINE (bilj. 13), 83.

41 JACOBUS DE VORAGINE (bilj. 13), 83.

42 GERTRUD SCHILLER (bilj. 36), 111.

43 *Leksikon* (bilj. 12, a), 442–443. »Osam je broj koji označava uskrsnuce, jer je Krist uskrsnuo osmi dan nakon svečanog ulaska u Jeruzalem. Osam je također broj savršenstva.« – AURELIJE AUGUSTIN, *O državi božjoj*, 3, Zagreb, 1996, 421. »... ali ovo sedmo (doba) bit će naša subota, kojoj kraj neće biti večer, nego Dan Gospodnji, kao osmi vječni dan, što je posvećen Kristovim uskrsnućem, a koji u praliku najavljuje vječni počinak ne samo duha nego i tijela.« (20.30.5)

44 *Novi zavjet*, *Evangelje po Mateju* (21, 8).

45 *Novi zavjet*, *Evangelje po Ivanu* (13, 26–27).

46 *Leksikon* (bilj. 12, a), 343. i 480.

47 *Novi zavjet*, *Evangelje po Ivanu* (13, 2–5).

48 *Novi zavjet*, *Evangelje po Ivanu* (18, 10–11).

49 *Novi zavjet*, *Evangelja po Mateju* (27, 26), *Marku* (15, 15), *Luki* (23, 16 i 22) i *Ivanu* (19, 1).

50 *Novi zavjet*, *Evangelja po Mateju* (27, 30) i *Marku* (15, 19). – Šiblje se isto može povezati s bičevanjem Krista.

51 *Novi zavjet*, *Evangelja po Mateju* (27, 29), *Marku* (15, 17–19) i *Ivanu* (19, 2–3).

52 *Novi zavjet*, *Evangelja po Mateju* (27, 28), *Marku* (15, 17) i *Ivanu* (19, 2). – JACOBUS DE VORAGINE (bilj. 12), 207.

53 *Novi zavjet*, *Evangelja po Ivanu* (19, 26–27).

54 Josip iz Arimateje među ostalim je zaštitnik pogrebnika i nosača ljesova. Vidi: *Patron Saints Indeks, Saint Joseph of Arimatea*. <http://saints.sqpn.com/saintj36.htm>

55 Nijedno od evangelja ne spominje Mariju i Ivana pri polaganju u grob.

56 *Novi zavjet*, *Evangelje po Mateju* (27, 56) spominje Mariju iz Magdale i 'drugu' Mariju.

57 *Novi zavjet*, *Evangelja po Ivanu* (19, 38–42). – Pod sarkofagom su prikazana dvojica zaspalih vojnika, motiv koji se redovito prikazuje u sceni Uskrsnuća Kristova, ali ne i u sceni Polaganja u grob.

58 JACOBUS DE VORAGINE (bilj. 12, a), 10–14. (»a man of prodigious size – he was twelve feet tall – and fearsome of visage«) – *Catholic encyclopedia*, Saint Christopher, »The fact that he was frequently called a great martyr may have given rise to the story of his enormous size.« Vidi: <http://www.newadvent.org/cathen/03728a.htm>

59 JANEZ HÖFLER, *Srednjeveške freske v Sloveniji*, 1 (*Gorenjska*), Ljubljana, 1996, 134–136.

60 JANEZ HÖFLER (bilj. 59), 192–194.

61 JANEZ HÖFLER (bilj. 59), 130–131.

62 JANEZ HÖFLER, *Srednjeveške freske v Sloveniji (Vzhodna Slovenija)*, Ljubljana, 2004, 102–105.

63 FRANCÈ STELE, *Slikarstvo v Sloveniji od 12 do 16 stoletja*, Ljubljana, 1969, 113–114., sl. 78 i 79.

64 EMILIJAN CEVC, *Gotika u Sloveniji*, u: RADOVAN IVANČEVIĆ, EMILIJAN CEVC, ANDELA HORVAT, *Gotika u Sloveniji i Hrvatskoj*, Zagreb, 1984, 52.

65 FRANCÈ STELE (bilj. 63), 93 i 104.

66 EMILIJAN CEVC (bilj. 64), 52.

67 FRANCÈ STELE (bilj. 63), 93.

68 FRANCÈ STELE (bilj. 63), 54.

69 EMILIJAN CEVC (bilj. 64), 52.

70 JANEZ HÖFLER, *Umetnost srednjega veka na Slovenskem (Slikarstvo)*. Skripta v dodelavi. Ljubljana, 2000, 13.

71 JANEZ HÖFLER (bilj. 59), 174.

72 JANEZ HÖFLER (bilj. 59), 134.

73 FRANCI PETRIČ, *Cerkev sv. Tomaža v Ratečah*, Ljubljana, 2000, 18.

74 JANEZ HÖFLER (bilj. 59), 130.

75 JANEZ HÖFLER (bilj. 62), 104.

76 JANEZ HÖFLER (bilj. 59), 149.

77 *Österreich lexikon*, Friedrich von Villach. Friedrich von Villach, slikar, prema dokumentima, živio je u Villachu između 1415. i 1452. godine. Vjerojatno je naukovao u Brixenu/Bressanone (južni Tirol), postao je jedan od vodećih fresko slikara kasnoga mekog stila u Karantaniji (Koruška). Slikao je omiljene tradicionalne freske i ciklus Kristove muke u kolegijalnoj crkvi u Millstattu (1428.). Njemu se također pripisuju slike u crkvama Mariapfarr in Lungau (Salzburg, oko 1430) i St. Leonhardu blizu Tamswega (Salzburg). Vidi: <http://aeiou.iicm.tugraz.at/aeiou.encyclop.f/f838214.htm>

78 JANEZ HÖFLER (bilj. 59), 148.

79 JANEZ HÖFLER (bilj. 70), 13.

80 ANTONELLA FUGA, *Artist's Techniques and Materials*, Los Angeles, 2006, 47.

81 ANTONELLA FUGA (bilj. 80), 56. – Drvorez je postao popularan u srednjovjekovnoj Europi potkraj 14. stoljeća, kad se počeo proizvoditi mekani papir zvan *bambagina* ili *Amalfi* papir.

82 JOHN RYLANDS University Library, Manchester. – The most celebrated item is the St. Christopher woodcut which was pro-

duced in the neighbourhood of Lake Constance. Dated 1423 it forms the earliest known example of western printing with an undisputed date. Vidi: http://www.b2i.de/fabian?John_Rylands_University_Library

83 JOHN T. PAOLETTI i GARY M. RADTKE, *Art in Renaissance Italy*, London, 2001, 207, sl. 4, 48. – Freska je bez naknadno dodanog okvira visoka 7,32 m a široka 4,04 m. – Crtež je podijeljen na veće četverokute, unutar kojih je mreža sastavljena od manjih četverokuta. Veći su vjerojatno mjesta spajanja više kartona u cjelinu i/ili označuju mjesta njihova presavijanja (ANTONELLA FUGA, bilj. 80, 49).

84 CHRISTOFER DE HAMEL, *A History of illuminated manuscripts*, London, 2004, 192. – Malo je poznato da su minijaturisti rabili kao predložak fresku, poput, primjerice braće Limburg koja su se za jednu svoju minijaturu u Très Riches Heures du duc de Berry koristili zidnom slikom Taddea Gaddija.

85 Jacques Iverny, *Nove junakinje (Les Neuf Preuses)*, freska u dvorcu (chateau de Manta), Piemont, kraj 14. stoljeća.

86 Braća Limburg, *Très Riches Heures de duc du Berry*, Chantilly, Musée Condé, ms. 65, između 1411. i 1416. godine.

87 Majstor Chronik des Konzils von Konstanz, oko 1440, pergamenta, 36 x 25 cm, Wien, Österreichische Nationalbibliothek.

88 JANEZ HÖFLER (bilj. 70), 12. – Janez Höfler, pišući o Fridriku iz Villacha, za kompoziciju *Poklonostvo triju kraljeva* u St. Gandolfu koji je izvela njegova radionica, navodi i utjecaj »francoskega knjižnega slikarstva (mojster horarija maršala Boucicauta«. – Majstor maršala Boucicauta je francusko-nizozemski minijaturist, koji je djelovao u ranom 15. stoljeću. Oko 1410. za Marshala Boucicauta napravio je manuskript, veličanstveni primjer stila internacionalne gotike koji je rukovanjem prostorom, zračnom perspektivom i sjajnim žanr-deteljima najavio postignuća 15. stoljeća. Vidi: *The Consive Oxford Dictionary*, 2003. <http://www.encyclopedia.com/doc/1O3-BoucicautMaster.html>

89 Slikar Johannes (Janez Ljubljanski) u svojem dosad prvom poznatom djelu u Sloveniji u Visokom pod Kureškom (1443.) ponosno se potpisuje kao sin Friedrika iz Villacha. FRANCÈ STELE (bilj. 71), 175.: »Leta 1443 je bilo dovršeno pručujoče delo na navečer sv. Apostola Matevža po čopiću ljubljanskega meščana Janeza, sina majstora Friderika, slikarja v Beljaku.«

90 JANEZ HÖFLER (bilj. 70), 21.

91 JANEZ HÖFLER (bilj. 70), 20.

92 JANEZ HÖFLER (bilj. 62), 149.

93 NADA KLAJČ (bilj. 32, a), 66.

94 JOŽE MLINARIČ, *Celjani in njihov odnos do samostanov*, u: *Celjski grofje, stara tema – nova spoznaja*, Celje, 1998, 136.

95 IVAN SRŠA, *Međimursko graditeljstvo u doba celjskih grofova*, u: *Celjski grofje, stara tema – nova spoznaja*, Celje, 1998, 355–356.

96 JOŽE MLINARIČ (bilj. 93), 138.

97 JOŽE MLINARIČ (bilj. 93), 138.

98 NADA KLAJČ (bilj. 32, a), 42.

99 Pozakonjenje (*legitimatio*), kanoni 1139. i 1140. Zakonika kanonskog prava. Zagreb, 1996, str. 553. – Kanon 1139.: »Nezakonita se djeca pozakonjuju naknadnom ženidbom roditelja, bilo valjanom bilo predmnijevanom, ili otpisom Svete Stolice«. Kanon 1140.: »Pozakonjena djeca, što se tiče kanonskih učinaka, u svemu se izjednačuju sa zakonitom, osim ako je pravom izričito određeno što drugo.«

100 Taj sam podatak dobio od dr. Christiana Domeniga iz Klagenfurta, koji se poziva na Europäische Stammtafeln, na čemu mu i ovim putem najiskrenije zahvaljujem. Riječ je o djelu do kojeg nisam uspio doći tijekom istraživanja: *Wilhelm Karl zu Isenburg i Frank Freytag von Loringhoven: Europäische Stammtafeln: Herzogs- und Grafenhäuser des Heiligen romischen reiches; andere Europäische furstenhauser*, Band 3, Teilband 1, Tafel 45, Marburg, 1983. – Istu godinu navodi i Dr. *Christiane Thomas* u genealoškoj tablici u: *Ausstellungskatalog, 800 Jahre Spittal 1191-1991, Spittal an der Drau* (Die Grafen von Cilli: Johann, 15.11.1447. legitimiert für Hern von Gotschee). Prema njezinoj tablici izlazi da je Ivan bio sin grofa Fridrika II Celjskog i Veronike Desinić.

101 IVAN SRŠA (bilj. 95), 355.

102 Približna ukupna dužina srednjovjekovne crkve bila je 12,36 m, širina lađe 6,52 m, a svetišta 4,99 m. Visina svoda približno je 3,99 m, a izvorna visina stropa u lađi 4,31 cm.

103 ADRIANO CAPPELLI (bilj. 28), 81.

104 HERBERT THURSTON, *Holy year of Jubilee. Catholic encyclopedia*. Vidi: [http://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_\(1913\)/Holy_Year_of_Jubilee](http://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_(1913)/Holy_Year_of_Jubilee)

Summary

Ivan Srša

Late-gothic frescoes in the church of st. John in Ivanič Miljanski

Frescoes in the church of St. John in Ivanič Miljanski, although seriously damaged in some places, have been preserved on the southern wall of the nave, vaulting of the sanctuary and all the inner walls except the western wall in the nave which had been removed during the construction of the belfry. Frescoes found on the vaulting were made in secco technique while the walls were adorned with paintings in fresco technique. The frescoes were made in the 1440s and 1450s by a painting workshop frequently commissioned by the counts of Cilli on their estates in Slovenia. Frescoes in Ivanič Miljanski are dated around 1447 and 1450. The commissioner for the frescoes was probably Frederick II, Count of Cilli, who was the owner of Vrbovec and the parish of St. Catherine in Zagorska Sela together with the chapel of St. John.